

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

**Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği**

Dos. Dr. Faiq Ələkbərli

I Yazı

XIX əsrdə klasik fəlsəfə ilə qeyri-klassik fəlsəfə arasında tərəddüd edən, bir çox hallarda dünyəvi fəlsəfi təfəkkürə yaxınlaşan müfəkkirlərimiz arasında Naxçıvanda anadan olub Təbrizdə yaşamış Heyran xanım da olmuşdur. Təqribən 1770-ci illərdə Naxçıvanda anadan olan Heyran xanımın nəslə-kökü Azərbaycan türklərinin Dünbülü oymağından Kəngərli ailəsi ilə bağlıdır. Heyran xanım yazırdı:

**Sorusursan nəsəbini bu yazıq Heyranın,
Bir Əli xadimidir, cümlə-cəhanə bildir.
Naxçıvan şəhərinin əşrafına çatsa nəsəbi,
Əslinə varsan əgər, tayfəsi Dünbülüdür.**

1826-1828-ci illər Rusiya-Qacarlar müharibəsində ruslara yenilən Fətəli şah Qacarı orduları geri çəkildikən yolları üzərində bulunan yaşayış yerlərindəki xalq da Qacarlar dövlətinə köçməyə məcbur olmuşlardır. Məcburi köçə cəlb olunan ailələrdən birisi də Heyran xanımın ailəsi olmuşdur. Beləliklə Heyran xanım, doğum yeri olan Naxçıvandan ayrılmaq məcburiyyətində qalmış və ömrünün sonuna qədər Təbrizdə yaşamışdır.

Məhəmmədəli Tərbiyət "Danışməndani-Azərbaycan" əsərində Heyran Xanım haqqında yazır: "Heyran xanım Azərbaycanın məşhur ailələrindən və Dünbülü tayfasının hörmətli qadınlarından olmuşdur. O. Təbriz şəhərində doğulmuş, lakin onun nə doğulma, nə də vəfatı tarixi məlum deyildir. Mən (M.Tərbiyət) onun qohumlarından eşitmişəm ki, Heyran xanım səksən yaşında vəfat etmişdir. Onun divanı dörd min beş yüzə yaxın fars və türk dillərində qəsidə, qəzəl, qitə və türübəndlərdən ibarətdir. Heyran xanımın şeirlərindən çoxu Abbas Mirzə və onun bacısı haqqında deyilmişdir".

Qeyd edək ki, Heyran xanım ana dili Türkcə ilə yanaşı, Ərəb və Fars dillərində yüksək təhsil almış, Şerqin Firdovsi Sədi, Hafiz, Nizami, Füzuli, Nəsimi kimi klassiklərinin yaradıcılığını oxuyub öyrənmişdir: "Onun şeirlərində Azərbaycan sənətkarlarından Həsənoğlu, Nəsimi və Füzulinin təsiri akşar duyulur. Şairənin bir sıra qəzəlləri dahi Füzuliyə nəzirə şəklində yazılmışdır. Lakin şairənin orijinal şeirləri daha çoxdur. Belə şeirlərində o, bir tərəfdən təmiz eşqin, saf məhəbbətin vəsfini verir, digər tərəfdən zəmanə zülmünün çoxluğundan bəhs edərək dövrün möhnətindən, fələyin gərdsindən acı-acı şikayətlənir.

Azərbaycan Türk ictimai-fəlsəfi fikir tarixinə töhfə vermiş qadınlar:

Heyran xanım

Heyran xanımın əsərləri nikbin pafosu, tərənnümün səmimiyyəti, dilin sadəliyi və aydınlığına görə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutur".

Fəlsəfə elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Könül Bünyadzadəyə görə tanınmış Şerq filosoflarının yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan, onların şeirlərinə çoxsaylı nəzirələr yazan azərbaycanlı şairə Heyran xanım ictimai və fəlsəfi məzmunlu poeziyaya malik olmuşdur.

Dini-fəlsəfi dünyagörüşü. Heyran xanımın dini-fəlsəfi dünyagörüşündə qismən şiəlik, daha çox isə Füzuli ruhu özünü büruzə verir. Məsələn, o, 1831-ci il Təbrizdə və ətraf ərazilərdə yayılmış vəba xəstəliyindən bəhs edərək türk, qeyri-türk əhalini dini anlamda müsəlman deyil, şiələr kimi qələmə vermişdir:

**İlahi, həlak oldi şiələr,
Torpaqda yatdı yeniyyətlər.**

Heyran xanımın Tanrı+İnsan bütünlüyünü ifadə edən və daha çox Füzuli ruhunda yazdığı şeirləri diqqətə cəlb etməkdədir. Belə ki, şairə Füzuli kimi şeirlərində Tanrıya doğru can atır, ilahi sevgiyə qovuşmaq üçün çirpır. Heyran xanım yazır:

Çarə yox dərdimə ol ləli-dütdən qeyri,

Kimse tutmaz əlimi zülfirə-sadən qeyri,

**Yoxdu bir yar, edə halımı dil-darım ərz,
Səri-kuyunda mægər badi-səbadən qeyri,**

**Bəxtimiz şeşdəri-heyrətdə idi, çünki bizə,
Görmədi yar rəva çövrü cəfadən qeyri.**

**Gərçi dildar mənə eylədi çox zülmü sitəm,
Mən ona eyləməyəm mehrü vəfadən qeyri.**

İstəyəm dilbərimin xidmətinə əzm qılam,

Heyran xanım "Ey həkim" şeirində də Füzuli ruhunda ilahi eşqə qovuşmaq üçün çəkdiyi iztirabın, bu yolda sərf etdiyi zəhmətin davasını axtarır:

**Bir nəzər ləli-ləbi-canənə eylə, ey həkim,
Çarəyi bu dərdi-bidərmanə eylə, ey həkim!**

**Gər bəhşiti-cavidan istərsə könlün şövqlə,
Bir güzər, sən məhfilə-canənə eylə, ey həkim!**

**Hicri-dilbər öldürür axırı məni, sən rəhm elə,
Xəncərin çək, qeylimi mərda-nə eylə, ey həkim!**

qə Qasımova yazır: "Ümumiyyətlə, Heyran xanımın şeirlərinin hamısı məhəbbət mövzusunda həsr olunmuş və onun lirik qəhrəmanı, xüsusilə ömrünün sonlarında kimsəsiz, həmdəmsiz, eşq dərdindən şam kimi yanan bir aşıqdır. Onun sevgilisi isə eşqdən xəbərsiz, qayğısız, etinasız, vəfasız və zalımdır. O, öz aşiqinin deyil, əğyarın məclisini işqılandırır. Xüsusilə, qəzəllərin lirik qəhrəmanı şairə özü çox nəcib, həssas ürəyə malik fədakar, öz sədaqətini məhəbbətdə axtaran, həyatın yüksək mənasını sevgidə gören bir insandır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, şairənin bu müqəddəs, təmiz məhəbbəti onun şəxsi həyatı ilə daha çox bağlı kimi görünür". Heyran xanım yazır:

**Olubdu qəm yatağı, şad gördüyün könlüm
Dağıldı qüssədən, abad gördüyün könlüm.**

**Diyari qəmdə giriftarü dəstgır oldu,
Kəməndi firqətə, azad gördüyün könlüm.**

**Fəraq dərdinə axtardə, tapmadı çarə,
Cəmi hikmətə ustad gördüyün könlüm.**

**Sərirə-vəslə Xosriovsifət oturmuşdu,
Olubdu kuhdə Fərhad, gördüyün könlüm.**

**Fəraqi-möhnətə düşmüş pərişikəstə olub,
Vüsəl seydinə səyyad gördüyün könlüm.**

**Hücumu-möhnətü qəmdən, süpehri-əlayə
Yetirdi naləvü fəryad, gördüyün könlüm.**

**Çəkib şərərələr, etdi vücudimi, Heyran,
Misali-kureyi-həddad gördüyün könlüm.**

Başqa bir şeirində də şairə "Yar" üzündən hicrandan üzüldüyünü, həsrətə dözə bilmədiyini yazır:

**Hicran ələmi saldı ayaqdan mənə-zari,
Daruyi-vüsali mənə bir çarə yetirsin.**

**Səbrim kəsilib, yar mənəm canımı alsın,
Ya şad eləsin vəsl ilə, didarə yetirsin.**

**Dünyadə və üqbadə görüm mətəbə yetsin,
Hər kəs mənə ol yarı-vəfadarə yetirsin...**

**Gəl Tanrı üçün bunca sitəm eyləmə izhar,
Qoy yarə özün bu dili-avara yetirsin.**

**Bikəsliyimə rəhm eyləsin xalığı-biçün,
Heyrani o şahzadə digər-barə yetirsin.**

**Qıl tərəhhüm haqlıma, eylə əlaci-dərdimi,
Bir dəva ver, əqldən biganə eylə, ey həkim!**

**Rahi-həq istərsə könlün, məscidə girmə, saqın,
Şövqlə əzmi-rəhi-meyxanə eylə, ey həkim!**

**Çəkmə zəhmət xarü xəsdən, əzmi-kəbə eyləmə,
Qəsdə-bəzmi-vəsli-sahibxanə eylə, ey həkim!**

**Bir qulaq as naley-Heyrana, hifz et naləsin,
Bəzmi-hikmətdə onu əfsanə eylə, ey həkim!**

Bizə elə gəlir ki, Heyran xanım Məcnun kimi səhralara salan da Füzuli də olduğu kimi, Yaradana olan sonsuz sevgidir. Onun üçün, bu dünyada əgər gerçək bir sevgi varsa, o da Yaradana olan uca və ilahi eşqdır ki, ancaq xilas yolu da Ona bağlıdır. Bu anlamda hər hansı sevgiliyə olan bənzətmələr formal xarakter daşıyır, çünki bu dünyadakı məcnunluq, ya da leyliyin özü də ilahi eşqin zərrələridir. Məsələn, o yazırdı:

**Ey gözəl, yoxdur mənəm tək qəddinə dilbaxtə,
Qədrimi mən bikəsin bil sən, dolanım başına!**

**Mən düşüm səhrələrə Məcnunsifət, şuridəvar,
Qıl təmaşa halıma, gül sən, dolanım başına!**

Ya da:
**Qəmim əğyardən hərçənd gizlətdi, nihan etdim,
Görüb payanə yətməz, eşqimin sirin bəyan etdim,**

**Gecə ta sübh olunca nalə çəkdim, ələman etdim,
Səhər vaxtı olub diltəng əzmi-gülistan etdim,
Çü, Heyran nalə etdi, bülbülişeydayə bənzətdim.**

Heyran xanımın daxili iztirablarını aradan qaldıracaq Yaradana yanaşı, gerçək bir "Yar" da ehtiyacı var idi. Həmin "Yar" Məcnunsifət, Fərhadşifət, Xosrovsifət bir Məhbus idi ki, şairə bunu gizlətmir də. Rəfi-

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur